

SIC REX GUSTAVVS
ROSOVE
FCELIX IMPERIO

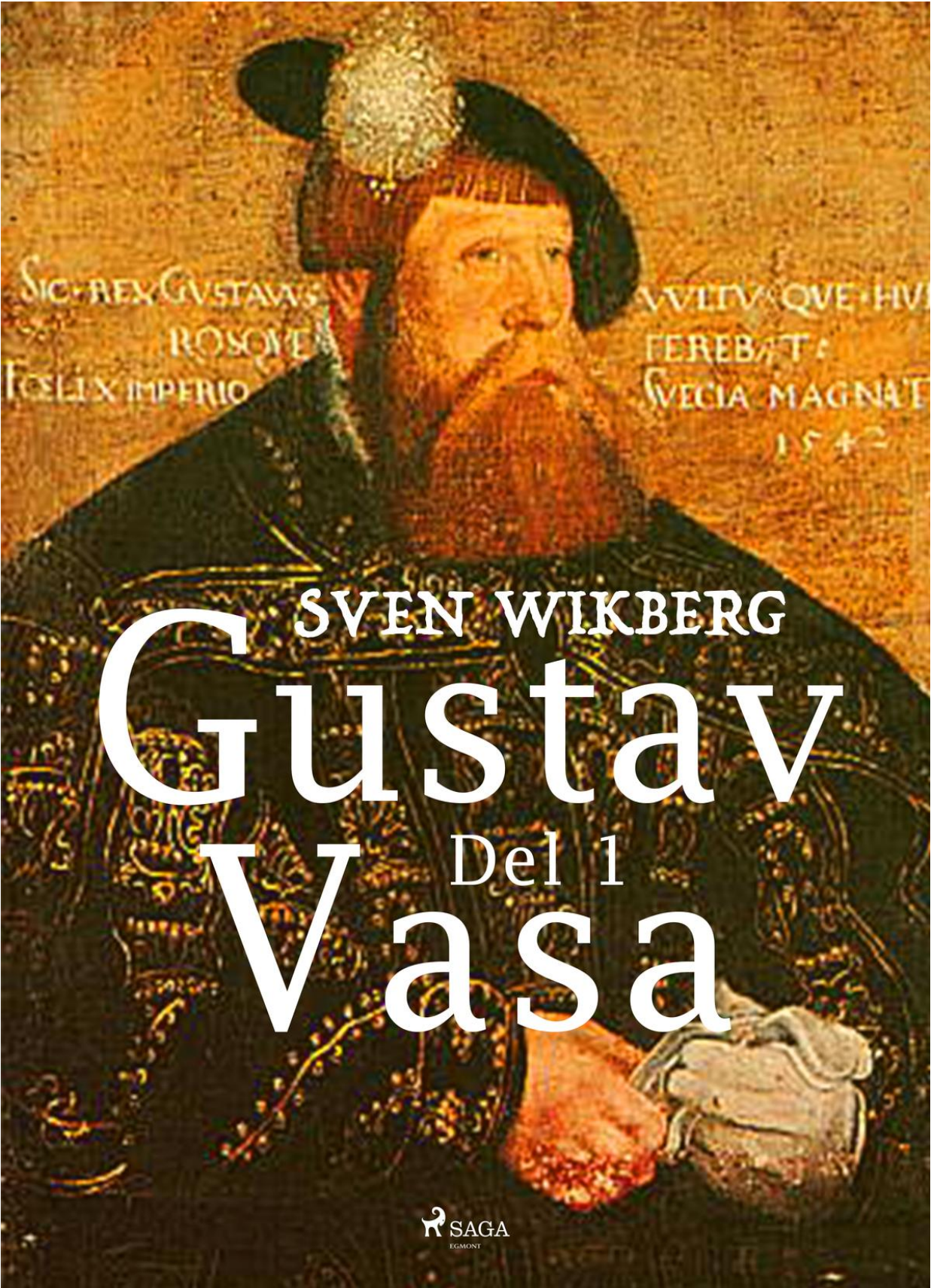
VVLTIV QVE HVI
FEREBAT
SVECIA MAGNAT
1542

SVEN WIKBERG

Gustav

Del 1

Vasa

SVEN WIKBERG

Gustav Del 1 Vasa

 SAGA
EGMONT

Sven Wikberg

Gustav vasa del 1

Saga

Gustav Vasa del 1

Copyright © 1944, 2018 Sven Wikberg och SAGA Egmont,
an imprint of Lindhardt og Ringhof A/S Copenhagen

All rights reserved

ISBN: 9788711955819

1. E-boksutgåva, 2018

Format: EPUB 2.0

Denna bok är skyddad av upphovsrätten. Kopiering för
annat än personligt bruk får enbart ske efter
överenskommelse med Saga samt med författaren.

Lindhardtogringhof.dk

Saga är ett förlag i Lindhardt og Ringhof, ett förlag inom
Egmont-koncernen

Förord

Föreliggande arbete gör minst av allt anspråk på att vara en Gustav Vasa-biografi i egentlig mening med den allsidighet och fullständighet i ämnets behandling, som man av en dylik måhända skulle kunna fordra. Icke heller ger det sig ut för att komma med några egentliga bidrag till den historiska forskningen på området. Det vill i populär och så mycket som möjligt episk form ge vissa avsnitt ur den förste Vasakonungens historia, frihetskämpen och nationalstatens skapare, byggda på mångårigt studium av gamla krönikor, äldre och nyare historiska översiktsverk, specialarbeten av tidigare och senare datum samt i övrigt tryckta eller otryckta källskrifter. Där de gamla krönikorna icke blivit tydligt vederlagda, har jag också i rätt stor utsträckning låtit dem själva tala.

Tidsepoken från 1540-talet till Gustav Vasas död kommer att behandlas i en följande del.

SVEN WIKBERG.

Född med segerhuva

Under senare hälften av 1300-talet levde i Uppland häradshövdingen Nils Kettelsson, den förste historiskt kände medlemmen av den framdeles så berömda Vasaätten. Han bodde förmodligen på Björnö gård, söder om Norrtäljeviken, och var av allt att döma en inflytelserik man i Roslagen. Om hans liv för övrigt är föga känt. En av hans söner, Krister Nilsson, kom att spela en roll under 1400-talets förra hälft i striderna kring Karl Knutsson och den svenska kronan. Han steg till höga värdigheter och blev slutligen riksdrots. Genom giftermål och andra släktförbindelser skaffade han sig ansevärda jordagods. Från hans tid tillhörde släkten riksrådsätterna och blev befryndad med landets förnämsta adelsfamiljer. Dess rikedomar ökades, och riksrådet Erik Johansson Vasa — Krister Nilssons sonson och Gustav Vasas fader — räknade vid 1500-talets början flera gårdar i Södermanland och Uppland som sina. Som huvudgård betraktades Rydboholm i Östra Ryds socken i nuvarande Stockholms län vid Kyrkfjärden, en vik av Stora Värtan. Ursprungligen hade denna gård tillhört Sturarna, men genom giftermål hade den övergått till Vasarna.

Erik Johansson var gift med Cecilia Månsdotter av Ekasläkten, vars huvudgods var beläget i Lillkyrka socken nära Enköping. Våra kunskaper om henne äro ringa. Enligt en gammal uppgift skall hon ha varit tungsint och allvarlig. Maken, Erik Johansson, beskrives däremot som en "lustig och kortvillig herre", d. v. s. en gladlynt och livsbejakande man, föga plågad av livsförnekande hämningar. Om

medlemmarna av Vasaätten heter det vidare, att de voro mycket krigiska, orädda, mäktiga, ärelystna och lagda för att härska, betydande män, ömsom oroliga huvuden, ömsom vältänkande; stränga riddare, driftiga, högsinta och sluga, nästan alltid fasta i beslut, som sällan voro obetydliga, sättande av och till konungar, därtill merendels rika.

Någon framstående man var Erik Johansson tydligen ej, trots det rika släktarvet och trots att han beklädde ett riksrådsämbete. Hans sinne torde ha varit ganska ensidigt inriktat på jordiska ägodelars förvaltning och förmerande, varvid han säkerligen farit hänsynslöst fram, noga sett till sina egna intressen och vid flera tillfällen närmat sig eller överskridit gränsen för det lagligen tillåtna. Hans huvud föll vid Stockholms blodbad. Enligt en uppgift från den tiden skall det ha beretts honom tillfälle att i sista stund slippa undan bödeln, men han tackade nej till slik nåd, alldenstund flera av hans rådskamrater redan fallit offer för tyrannen. Om detta är riktigt, visar det, att Erik Johansson besatt ett mod och ett storsinne, som man eljest knappast skulle ha väntat av honom.

Gustav var sannolikt ej familjens äldsta barn. Enligt en uppgift skall han ha haft icke mindre än sju syskon, men blott tre eller fyra av dem nådde vuxen ålder. En broder till honom, Magnus, som hörde till de stilla i landet, dog i pesten år 1529. Av systrarna är en känd för eftervärlden, nämligen Margareta, i sinom tid änka efter Joakim Brahe, ett av Kristians offer vid blodbadet. Hon gifte sig sedermera med den från Tyskland hit inflyttade adelsmannen Johan von Hoya, en herre, som framdeles kom att spela en viss roll i sin svåggers historia.

Om Gustavs födelseår ha de lärda tvistat. De gamla krönikorna lämna därom olika besked, och inte ens de närmaste släktingarnas utsagor äro på denna punkt fullt

samstämmiga. Medeltidens människor hade i allmänhet föga sinne för biografiska uppgifter, och de besvarade sig i varje fall inte med någon större exakthet, då det gällde slika ting. Uppgiften att han föddes den 12 maj, "som det året var Kristi himmelfärds dag", pekar på året 1496 som det riktiga, och detta går också väl ihop med vissa senare meddelanden, t. ex. de om Gustavs ålder vid tiden för hans ankomst till Uppsala och till Sten Sture den yngres hov. Även angående födelseplatsen ha meningarna gått isär, men numera lutar man närmast åt den uppfattningen, att denna verkligen varit Lindholmens gård i Orkesta socken i Uppland, så som tidigare antogs. Rydboholm torde däremot ha varit Gustavs egentliga barndomshem. Lindholmens gård innehades som änkesäte av mormodern Sigrid Eskilsdotter Banér, och det är sannolikt, att Cecilia Månsdotter uppehöll sig där vid tiden för barnets födelse. Enligt Peder Svarts krönika voro vid födelsestunden tillstädes några gamla fruar, vilka sedermera kunde intyga, att barnet kommit till världen med segerhuva på huvudet och ett rött kors på bröstet. De närvarande "fruarna", vilka av Peder Svart uppräknas, hade icke alla nått så imponerande ålder, som uttrycket låter förmoda. Ett par av dem voro ännu flickebarn på endast fyra à sex år.

Hur Rydboholm såg ut vid denna tid är oss icke bekant. Sannolikt var huvudbyggnaden efter senare tiders begrepp både liten och anspråkslös. Ett torn, eller kanske rättare sagt en fyrkantig flygelbyggnad, i det nuvarande Rydboholm bär alltjämt namnet Vasatornet, och ett av rummen där påstås ha varit Gustavs studerkammare, liksom traditionen vill veta, att den blivande riksbyggmästaren planterat ett par ekar framför byggnaden. Även om Rydboholm var Erik Johanssons stamgods, betydde detta ingalunda, att hans familj uppehöll sig där året om. En stor godsägare på den tiden drog

omkring med sitt folk från den ena till den andra av sina gårdar och levde på var och en av dem, så länge där upplagda förråd räckte. Fick han nya förläningar, måste han se till dessa, och ofta uppehöll han sig dessutom på besök hos släktingar, som han sedan i sin tur hade att mottaga i sitt hem. Det var också sed, att barnen, åtminstone gossarna, skulle sändas bort under en del av sin uppväxttid till någon mera betydande anförvant, enär en sådan bortovaro från föräldrahemmet ansågs utveckla den unge, och tiden var ju i fråga om barn- och ungdomsuppfostran allt annat än klemig och pjoskig. I enlighet härmed sändes Gustav vid fem års ålder till Sten Sture d. ä:s hov på Stockholms slott, och får man tro Peder Svart, skall den danske konungen Hans vid sitt besök i Sverige år 1501 ha sett gossen där. Hans egenskaper att leda jämnåriga kamraters lekar skola därvid ha dragit konungens uppmärksamhet till sig, och enligt samme sagesman, ville konung Hans föra honom med sig till Danmark, men riksföreståndaren förmådde att på ett listigt sätt avvärja faran, föregivande att Gustav ännu var för ung att skiljas från sina föräldrar. Peder Svart, vars framställning säkerligen är åtskilligt färgad, eftersom han sannolikt fått sina uppgifter till icke ringa del från ingen mindre än Gustav Vasa själv, meddelar vidare, att den danske konungen mycket ångrat, att han låtit gossen undkomma, "kallande honom en ulvaunge". Krönikeförfattaren upplyser vidare, att Gustav "uti sin barndom var allom täck och kärkommen".

Om Gustavs egentliga barnaår är eljest inte mycket känt. Den miljö, han växte upp i, var efter tidens förhållanden och efter vårt lands dåvarande kulturella nivå säkerligen ganska rik även i andligt avseende, ty föräldrarna voro genom släktskapsband förenade med flera av det dåtida Sveriges förnämsta adelsätter, och dessa representerade ju

till god del vad som här fanns av högre kultur vid nyare tidens början. Hur ringa Gustav Vasas kunskaper och teoretiska utrustning över huvud taget blevo, visar dock hela hans framtida bana, att han under uppväxtåren mottagit ganska rika och mångskiftande intryck och hans sinne väckts för estetiska och etiska värden. Hans praktiska, ekonomiska och fysiska uppfostran tillgodosågs dock vida bättre än hans teoretiska, och det heter om honom, att han växte upp till en hurtig och starklemmad yngling, väl förfaren i jakt och andra ungdomens idrotter.

År 1509 sändes han — enligt vedertagna uppgifter — till Uppsala för att uppöva sig i bokliga studier. Möjligen hade han redan tidigare vistats där någon kortare tid. I varje fall torde hans första studier ha bedrivits i trivialskolan, och med de fortsatta studierna "in achademia", för att citera Peder Svart, blev det väl ej mycket bevänt. Uppsala universitet befann sig ännu i sin linda. Den gamla uppgiften om Gustavs mellanhavande med en danskfödd lärare, Ivar, återgiven långt senare av flera krönikörer, bl. a. av den från Uppsala möte 1593 kände Nicolaus Botniensis i hans ännu delvis bevarade historiska anteckningar, kan ha verklighet bakom sig. En viss magister Ivarus förekommer nämligen både i avlöningslistor och domkyrkoräkenskaper i Uppsala från 1500-talets första decennium. Enligt Botniensis var mästern Ivar sträng mot alla sina disciplar, och en gång, då han gett Gustav stryk, drog denne sin silverdard, högg den genom skolboken och sade: "Jag tör giva dig och din skola tusende (djävlar)", varpå han gick sin väg och aldrig mera kom dit. Vid ett tidigare tillfälle skall Gustav ha sagt till samme lärare: "Jag vill draga mig upp till Dalarna och slå juten på näsan."

Huruvida Gustav ytterligare förkovrat sina kunskaper, efter det han lämnade Uppsala, veta vi ingenting om, knappast heller om hans liv i övrigt under de närmaste fyra

—fem åren. År 1518 kom han, enligt Peder Svart, till riksföreståndaren Sten Sture d. y:s hov, och där skall han särskilt flitigt ha umgåtts med den höglärde herren doktor Hemming Gadh, som var utvald biskop till Linköping men blivit undanträngd av Hans Brask. Gadh intog en framskjuten ställning hos riksföreståndaren vid denna tid. Han var en gammal man, troligen omkring 70 år, men tydligen alltjämt vital och stridslysten. Han hade ett skiftande liv bakom sig. Född i Kalmartrakten hade han efter genomgång av stadsskolan i Kalmar begivit sig utomlands och studerat på många platser, främst kanske i Rostock och Rom. I sistnämnda stad blev han juris doktor. Inte mindre än tjugo år uppehöll han sig i den eviga staden, upprepade gånger anlitad i olika diplomatiska värv för de svenska riksföreståndarnas räkning. Peder Svart meddelar, att Gustav Vasa av Gadh bekom stor historisk förfarenhet, både om äldre och senare tid, och framför allt tycks den gamle mannens intensiva danskhet ha smittat av sig på Gustav Vasa. En viss andlig frändskap har tydligen funnits mellan dessa båda män, trots den stora ålderskillnaden.

Mårten Helsing, en sekreterare och historieskrivare i Erik XIV:s kansli, som bearbetat de första partierna i Peder Svarts krönika samt även begagnat andra källor från den senare Sturetiden, berättar om hur Gustav deltog i striderna vid Stockholm 1517 och 1518 mot de danska härar, som förts hit för att bistå ärkebiskop Trolle och kväsa det nationella partiet i Sverige. Han ordar ganska vidlyftigt om hans bragder i striderna vid Ladugården, Duvnäs, Järva och Brännkyrka och uppger vidare, att han vid sistnämnda drabbning fört det svenska huvudbaneret.

Den tidigare Vasaättens medlemmar hade tillhört det danskvänliga eller kanske rättare sagt det unionstrogna partiet i Sverige, men genom giften och ekonomiska intressen hade en del av dess medlemmar glidit över till

Sturarna och deras nationella kretsar. Det kom därför att te sig som en självklar sak för den unge Gustav Vasa, att hans givna plats var på Sten Sture d. y:s sida, icke på Gustav Trolles. Huruvida hans betydelse som krigsman kan ha varit så stor vid denna tid, som Helsing gör gällande, må väl betvivlas, men genom sina släktförbindelser stod han i alla händelser riksföreståndaren tillräckligt nära för att återfinnas bland de sex svenskar, som Sten Sture sände till Kristian såsom gisslomän inför de planerade stilleståndsförhandlingarna i Stockholms skärgård hösten 1518. De voro alla utom Hemming Gadh unga män: Gustav Eriksson Vasa, Lars och Jöran Siggesson Sparre, Olov Ryning och Birger Nilsson Grip.

De närmare omständigheterna, under vilka bortförandet skedde, ha varit föremål för olika tolkningar, likaså den verkliga orsaken till att just dessa män utvaldes. De representerade nämligen ingalunda de förnämsta spetsarna av svenska stormän, medan Kristian å sin sida erbjudit gräddan av dansk adel. Kanske har riksföreståndaren icke lyckats förmå några andra att gå som gisslomän, och i så fall får Gustav Vasas deltagande måhända rent av betraktas som frivilligt. Det är ej otänkbart, att Kristian i förargelsen över den föga imponerande samlingen svenskar vägrat lämna sina gisslomän och därefter tagit de utskickade om bord på sitt skepp, där sedan spörsmålet om vad man borde göra med dem vidare dryftats. Hemming Gadh var i varje fall en fågel, som han inte gärna ville släppa, och så blev slutet på visan, att alla sex togos med till Danmark. Tjänlig vind begynte blåsa; det var redan långt lidet ut på hösten, och Kristian lät hissa seglen. Efter några dagars snabb färd var flottan åter hemma, och de svenska herrarna gingo en oviss framtid till mötes. På Gustav Vasa gjorde den oväntade händelsen ett outplånligt intryck. För honom stod det klart — måhända dock med viss orätt — att här

förelegat en i förväg planerad kupp, och han skulle aldrig glömma detta Kristians svekfulla dåd. Kanske vågar man anta, att det var just denna bittra erfarenhet, som blev första början till den unge frihetshjältens uppvaknande.

I främmande land

Till att börja med väntade sig de sex svenska herrarna säkerligen det värsta öde. Men dagarna gingo, och deras tillvaro gestaltade sig relativt dräglig. Efter någon vecka blevo de skilda åt, utplacerade på olika ställen i Danmark och övervakade av vissa slottsherrar, som Kristian utsett till deras "värdar". Gustav Vasa fördes sålunda till Kallö slott i östra Jylland, beläget något norr om staden Aarhus. Där residerade som slottsinnehavare en avlägsen frände till honom, riddaren Erik Eriksson Banér. Ett vite på 6000 daler utsattes för Banér, ifall han läte fången undkomma, och därmed trodde sig förmodligen Kristian säker.

Första tiden blev Gustav ganska noga övervakad, även om han fick röra sig i slottets omgivningar. En tjänare följde honom nämligen, vart han gick, och redan detta var väl inte så litet påfrestande för en man, som visste sig intet ont ha gjort. Slottet var byggt på en liten ö ute i havsviken och genom en lång stenbrygga förenat med fastlandet.

Peder Svart uppger, att Banér var en ärlig och from man, som höll Gustav "passeliga väl". Dock behagade maten, som mest bestod av salt öl, svart, grovt bröd samt härsken sill, honom illa, och han kände sig så led vid den, att han efter en tid likaså gärna velat dö som att leva i dylik ynkedom. Dyrtid rådde i landet. Erik Banér hade stora utgifter som länsherre, och vi få säkerligen tänka oss honom som en man i ganska bekymmersamma ekonomiska omständigheter. I själva verket var det dock inte mathållningen, som utgjorde Gustavs största plåga. Hans värsta lidanden voro av psykisk art. Overksamheten, den

främmande miljön, tankarna på släktingarna hemma och fäderneslandet plågade honom ständigt. Snart hörde han de danska junkrarna på slottet öppet tala om Kristians stora förberedelser för ett nytt krigståg mot Sverige, varvid de styvsinta invånarna äntligen skulle knäckas. Finge danskarna väl makten där igen, skulle de nog "leka Sankte Pers lek" med de svenske. De skulle mönstra dem så, att minsta delen av männen skulle bliva i behåll. Först skulle de taga adelsmännen vid halsen, därefter köpstadsmännen och bönderna, som ägde någon förmögenhet, ty "med fet ox är snart sak given". Fattiga danska krigsmän skulle få till äkta svenska fruar och knapehustrur eller deras döttrar samt taga i besittning deras gods, gårdar och ägor. Sedan skulle man även hålla till godo med de feta borgarkvinnor, som hade hus och grund. Den svenske bonden borde mycket väl kunna lära sig att gå vid plogen med träben och blott en hand, och då skulle han ej heller längre vara farlig, eftersom han ej kunde bära vapen.

Av detta tal och alla förnärmelser, säger Peder Svart, blev Gustav så övermåttan betagen av ängslan och grämselse, att varken mat eller dryck smakade honom, och hans sömn var honom varken rolig eller söt. Antagligen började han frukta för sitt eget liv. Tankarna på flykt begynte ta fast form.

Icke fullt ett år hade Gustav tillbragt i fångenskapen på Kallö, då den djärva planen kunde realiseras. Förmodligen hade övervakningen efter hand slappnat, och Banér och hans folk hade för övrigt fått annat att tänka på. En stor del av det danska frälset hade i början av september fått order till uppbrott för krigståget mot Sverige, och detta utgjorde säkerligen det allmänna samtalsämnet både på Kallö och andra slott och herrgårdar i Danmark. Kung Kristian hade redan övergått till Skåne, när ordern den 19 september utskrevs till Banér att med så många som möjligt av sina

män begiva sig dit. Förberedelserna togo väl sin tid, men under sista veckan i månaden torde Banér ha lämnat Kallö. Gustav har tydligen begagnat sig av den allmänna villervallan för att sätta sin plan i verket.

Angående de närmare detaljerna vid flykten är ej mycket med visshet känt. Enligt en gammal tradition skall fången ha avvikit under en spatsertur, iklädd bondekläder, som han på något sätt lyckats skaffa sig. Enligt en annan version åter, som återfinnes t. ex. i lybeckaren juris doktor Melchior Klings relation, skall Gustav ha rymt under ett jaktparti, som han fått tillstånd att delta i, innan Banér ännu lämnat Kallö. Samstämmiga äro däremot uppgifterna om tidpunkten för hans ankomst till Lybecks stadspport, nämligen Sankt Hieronymi afton, den 30 september. Flykten försiggick med väldig brådska, och första dygnet skall Gustav ha tillryggalagt den nästan otroliga vägsträckan av hela tolv mil. Ändock upplyses det, att han icke följt stora vägen mot Flensburg utan sökt sig fram på sidan om denna eller på allehanda stigar och småvägar. Otänkbart är väl ej, att han i början haft hjälp av någon av Banérs drängar, som i så fall givit honom den första orienteringen på trakten och vägarna.

En hanseatisk krönikör, Reimer Kock, berättar, att Gustav i Flensburg sällat sig till några oxdrivare från Lybeck, vilka varit uppe på Jylland och inköpt sommargödda slaktdjur, medan Mårten Helsing vill veta, att han utstyrt sig som pilgrim och för en syster till Banérs gemål, som han hade oturen att träffa på vägen, Anna Rosencrantz, förklarar, att han fått tillstånd göra en pilgrimsfärd till en berömd vallfartsort i Mecklenburg.

Hur som helst anlände han till den gamla hansestaden, och väl kommen innanför dess murar kunde han åtminstone andas ut. Antagligen har han redan under de första dagarna av sin vistelse där på värdshus och

gillesstugor sammanträffat med flera hanseatiska köpmän och skeppare, som varit i Sverige och väl kände till vad som där passerat. Förhållandet mellan Lybeck och kung Kristian var vid denna tid spänt, och Gustav kom följaktligen i en behaglig stund. Hos köpmannen Kort Konig, en djärv fribytare, som kapat mångt danskt fartyg i Östersjön och var väl känd genom sina färder till Sverige, förmodligen även av Gustav Vasa, fick han härbärge. Kort var en meddelsam herre, som tydligen med förtjusning informerade sin gäst i de lybska herrarnas tankar om Kristians politik, så långt han nu kände dessa.

Den unge svenskens bekymmer voro dock att börja med högst personliga. Skulle det lyckas honom att undgå de danska spejare, som snokade efter honom? Hans flykt hade nästan genast blivit upptäckt och åtgärder voro vidtagna för hans uppspårande och återförande. Kort Konig hade emellertid varit förtänksam och nästan omedelbart hjälpt honom att hos stadens råd få "lejd till rätta", vilket innebar, att flyktingen ej finge utlämnas utan medgivande av stadens myndigheter. Lejden förpliktigade honom emellertid att ej lämna staden tidigare än efter ett halvår.

Farhågorna skulle snart besanna sig. Den 20 november infann sig Erik Banér personligen i Lybeck och anhöll om husrannsakan efter Gustav samt dennes utlämnande. Begäran avslogs med den motiveringen, att Lybeck var "en fri kejsarlig stad till rätt och icke till våld". Vid sammanträffandet inför rätten, där Gustav fick svara för sin sak, anklagade Banér sin förrymde frände för att ha brutit sitt fängelse. Detta bestreds energiskt av Gustav. Han hade olagligen blivit bortförd från sitt land, och han hade aldrig givit Banér något löfte att förbli i sitt fängelse. Han hänsköt sin sak till det ärbara rådet i Lybeck för dess dom och avgörande, och därmed var han också räddad för en tid framåt. Trots flera förnyade försök och påstötningar av